

پیرطوس

احمد غزالی و بحر المحبۃ

کارنامہ در روش

دکتر عبدالوہاب شاہروردی

www.kotab.ir

سروشنامه	۱ شاهرودی، عبدالوهاب، ۱۳۳۵ -
عنوان فردادی	۱ بحرالْمحْبة فی اسرارالمودة فی تفسیر سورة یوسف، فارسی، شرح
عنوان و نام پدیدآور	۱ بیړ طوس، غزالی و بحرالْمحْبة، کارنامه و روش / عبدالوهاب شاهرودی.
مشخصات نشر	۱ تهران؛ مدینه ۱۳۹۹.
مشخصات ظاهری	۱ ۳۲۲ ص؛ ۲۶/۵×۱۴/۵ س.۳.
شابک	۱ ۹۷۸-۶۲۲-۷۴۴۱۲۸-۴
وضعیت فهرست نویسی	۱ فیبا
یادداشت	۱ نمای.
یادداشت	۱ کتابنامه؛ ص. ۲۱۳-۲۱۸.
موضوع	۱ غزالی، احمدین محمد،
موضوع	۱ غزالی، احمد بن محمد،
نام	۱ تفسیر (سورة یوسف)
نامشابه اثر	۱ غزالی، احمدین محمد،
رده بندی کلاس	۱ ۷۷۲۸۲B۱
ردیف کتبی	۱ ۸۹۲/۲۹۷
شماره کتابشناسی ملی	۱ ۷۴۴۱۸۱۱
وضعیت ردیف	

بیړ طوس، احمد غزالی و بحرالْمحْبة (کارنامه و روش)

دکتر عبدالوهاب شاهرودی

ناشر: پدید

ترانس: آتله گرافیک مدید

چاپ: ۱۹۹۹

چاپ و تصاویر

تیراژ: ۲۰۰ نسخه

قیمت: ۵۰۰۰۰ ریال

شابک: ۴-۲۸-۷۴۴۱-۷۴۲-۹۷۸

تلفن: ۶۶۱۲۲۸۲۴ / ۶۶۵۶۵۵۶۹

تمامی حقوق این اثر برای نشر مدید و مؤلف محفوظ است

www.madidpub.ir

madidpub.com | @madidpub

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۳	مقدمه (بیر طوس)
۲۳	فصل اول: کلیات
۲۵	۱.۱ ادبیات
۲۶	۲-۱ اصطلاحات
۲۶	۱-۲-۱ تفسیر
۲۸	۲-۲-۱ روش تفسیری (منهج)
۳۱	۳-۲-۱ گرایش تفسیری (اتجاه)
۳۱	فصل دوم: شناخت نامه مفسر
۳۱	۱-۲ از کودکی تا جوانی
۳۱	۲-۲ استادان و مشایخ
۴۰	۳-۲ سلوک علمی و عرفانی
۴۰	۲-۳-۱ تصوف در عهد غزالی
۴۲	۲-۳-۲ مقام علمی غزالی

- ۴۳ ۳-۳-۲. مقام سلوکی و تصوف
- ۴۵ ۴-۳. در مقام وعظ و ارشاد
- ۵۰ ۵-۲. اندیشه و نظرات
- ۵۰ ۱-۵-۲. تقدیس ابلیس
- ۵۳ ۲-۵-۲. جمال پرستی
- ۵۵ ۳-۵-۲. محبت و عشق
- ۵۶ ۴-۵-۲. وجد و سماع
- ۵۹ ۶-۲. احمد غزالی
- ۵۹ ۱-۶-۲. تأثیر بر ابو حامد غزالی
- ۶۳ ۲-۲. زبان و شاگردان
- ۶۵ ۳-۶-۲. تاریخ ادبی و اجتماعی غزالی
- ۶۶ ۷-۲. آثار و نوشته‌ها
- ۶۶ ۱-۷-۲. سوانح الشاق
- ۶۷ ۲-۷-۲. لباب الاحیاء
- ۶۸ ۳-۷-۲. رساله الطیر یا داستان مرغان
- ۶۸ ۴-۷-۲. بوارق الاماع
- ۶۹ ۵-۷-۲. التجرید فی کلمه التوحید
- ۷۰ ۶-۷-۲. رساله عینیة و مکاتبات
- ۷۱ ۷-۷-۲. مجالس
- ۷۱ ۸-۷-۲. الذخیره فی علم البصیره
- ۷۱ ۹-۷-۲. بحر المحبه فی اسرار الموده
- ۷۲ ۸-۲. وفات احمد غزالی

- ۲-۹. سال شمار وقایع ۷۴
- فصل سوم: معرفی بحرالْمحبه ۷۷
- ۱-۳. انتساب بحرالْمحبه به احمد غزالی ۷۹
- ۲-۳. ویژه‌گی‌های نثر بحرالْمحبه ۸۵
- ۳-۳. روش عمومی تفسیر در بحرالْمحبه ۸۹
- ۴-۳. ارکان تفسیر بحرالْمحبه ۹۲
- ۵-۱. منابع و مراجع تفسیر ۹۵
- ۳-۵-۱. قرآن ۹۶
- ۳-۲-۲. عقل ۹۹
- ۳-۱-۲. ذوز مفسر ۱۰۱
- ۳-۵-۳. منبع روایات و نظرات تفسیری ۱۰۲
- ۳-۵-۵. منبع کایار و فانی ۱۱۴
- ۳-۶-۱. اسراییلیات در بحرالْمحبه ۱۲۰
- ۳-۷-۱. مباحث کلامی ۱۲۵
- ۳-۷-۱. قدیم بودن کلام خداوند ۱۲۷
- ۳-۷-۲. قابل رؤیت بودن پروردگار در قیامت ۱۲۸
- ۳-۷-۳. اعتقاد به عاد جسمانی و روحانی ۱۲۹
- ۳-۷-۴. عصمت انبیا ۱۳۱
- ۳-۷-۵. مسأله شفاعت و مؤمن بودن فاسق ۱۳۳
- ۳-۷-۶. عمومیت اراده و قضا و قدر الهی ۱۳۶
- ۳-۸-۱. علوم قرآنی در بحرالْمحبه ۱۳۹
- ۲-۸-۱. فضایل قرآنی ۱۴۰

- ۱۴۰ ۳-۸-۲. اسباب نزول
- ۱۴۲ ۳-۸-۳. مفردات
- ۱۴۴ ۳-۹-۱. اهل بیت (ع) در بحرالمحبه
- ۱۴۵ ۳-۹-۱. نقل روایات و حکایات از اهل بیت (ع)
- ۱۴۷ ۳-۹-۲. بیان فضایل اهل بیت (ع)
- ۱۴۹ **فصل چهارم: تحلیل و نقد**
- ۱۵۱ ۱-۱-۱. تفسیر بحرالمحبه
- ۱۵۲ ۴-۱-۱. مبانی مشترک تفاسیر
- ۱۵۷ ۴-۱-۲. بانی مختص احمد غزالی
- ۱۵۷ ۲-۱-۱. ذویبطن بودن و رمز پذیری متن قرآنی
- ۱۶۰ ۴-۱-۲. تکیه بر کشف و شهود و حوادث خلاف معمول
- ۱۶۴ ۴-۱-۱. حق، پایه عرفان و سبب آفرینش
- ۱۶۵ ۴-۲-۴. قدم ششم تفسیر آیات بر مطالب عرفانی
- ۱۶۶ ۴-۱-۵. وعظ
- ۱۶۶ ۴-۲-۱. اثبات مکتب کلام مفسر
- ۱۶۷ ۴-۲-۲. روش تفسیری بحرالمحبه
- ۱۶۸ ۴-۲-۱. بخش تفسیر ظاهری آیات
- ۱۷۲ ۴-۲-۲. بخش عرفانی تفسیر
- ۱۷۴ ۴-۲-۱. تفسیر صوفی - نظری
- ۱۷۵ ۴-۲-۲. تفسیر صوفی - فیضی یا اشاری
- ۱۷۹ ۴-۲-۳. تفسیر انفسی
- ۱۸۱ ۴-۲-۴. جایگاه بحرالمحبه در میان یوسف نگاری ها

مقدمه: پیشگفتار

با عشق روان شد از عدم مرکب ما

روشن ز شراب وصل دایم دل ما

زان می که حرام نیست در مذهب ما

تا صلح عام خشک نیابی لب ما

(سوانح)

سرزمین خراسان را «مهد تصوف و عرفان» خوانده اند این تصوف در

اواخر قرن دوم با زهد امثال ابراهیم ادهم، آغاز شد^۱ و با فراز و نشیب

^۱ این گروه در ابتدا با عنوان «واعظان و مذکران» شناخته می شدند که ریشه های همه آنها به قرآن کریم بر می گردد چه با اصطلاح زهد، وعظ، تذکیر یا تصوف و عرفان باشد. و همه نشان

فراوان در اواسط قرن ششم هم چنان با زهد مربوط بود. و سطح و طامات بایزید و ابوسعید^۱ فقط چند مرحله کوتاه از این سیر طولانی را که هم چنان در چهار چوبه شریعت محدود ماند، عرضه می‌کند.^۲

از حیث تاریخ نیز مندی است که در نزد برخی از خیار صحابه وجود داشته است اگرچه تاریخ عرفا معطلح از سن بصری م ۱۱۰م آغاز می‌شود.

زهد و نیز عشق^۳ در مورد تحلیل درست و دقیق با یکدیگر قابل انطباق اند) در طول تاریخ از عناصر اصلی ملوک آنان بوده است و بر همین مبنا، در روش در این مقوله پدیدار شده است عرفان زاهدانه و عرفان علمان^۴ به دیگر سخن مکاتب عرفانی در نگاه ابتدایی به دو گروه تقسیم می‌شوند:

الف: مکتب حسن بصری: که اهل سن و فراز، اذکار، عبادات، زهد سلی و منفی، مسجد و خانقاه، ارباب مجاهدت و اهل ظاهر هستند که از آن به تصوف (عرفان « زاهدانه »، «عابدانه» و «خوفی» یاد می‌شود بیشتر اهل سن اند. صحیح و از مشاهیر آنان: جنید بغدادی، قشیری، خواجه عبدالله، هجویری، ابونصر سراج، رودی (ابن النجیب و ضیاء الدین) و ابو حامد غزالی هستند.

ب: مکتب ابوسعید: که اهل وجد و سماع، عشق و قلندری، وارستگی، ارمه کون، خرابات و میخانه، ارباب مشاهدت و اهل باطن اند. فرائز از ادیان به شمار می‌روند. آنان به تصوف «عاشقانه» و «شوقی» یاد می‌گردد بیشتر اهل بسط اند و سکر، از بزرگان آنان: بایزید، ابوسعید، خرقانی، حلاج، احمد غزالی، سنایی (با رعایت برخی جوانب)، عین القضاة و روزبهان می‌باشند که غلبه شور و وجد بایزید با صبغه شاعرانه مولوی به ابدیت می‌پیوندد.

^۱ در حقیقت متصرفان (زاهدان، واعظان و) کوشیده اند تا مبادی و تعالیم خود را غالباً به قرآن و حدیث (قال الله، قال رسول الله) مستند کنند و «مجالس» آنان (مذکران) تلاشی

بحث و جستجو در صوفیه خراسان و پیران آن را در این دوره، با اشارتی به حالات و سخنان امام ابوحماد غزالی و برادرش شیخ احمد ادامه می-دهیم. هر چند بین تصوف آنها، تفاوت بسیار است و تصوف ابوحماد از نوع مذکّرات عمل صحوست و طریقه برادرش احمد، از مقوله تصوف اهل سکر^۱ یکی عارفی خانف است^۲ و دیگر عارفی عاشق، که این سنت ادبی (تصوف عاشقانه) را چه با عنوان صوفی واعظ (در سیاحت‌های جبال و عراق) یا در کنار موانع او به خوبی می‌توان پی‌گرفت، گرچه تصوف عشقی او در فرهنگ ایرانی، سلام چندان رواج نیافت و از اقبال گرمی برخوردار نشد.^۳ تا نوبت به مولانا رسید که شعر صوفیه (و تصوف

برای تقرب به روش و سنت اولیه پیامبر اکرم (ص) بوده است که بزرگ‌ترین دستاورد طی ادواز هم ادامه یافته است. بنگرید به: سرنی، ۱/ ۳۴۱ و ۳۸۱.

^۱ گرچه هر دو «واعظان» توانمندی بوده‌اند که تلاش آنان برای یافتن روش‌های اولیای دین و اصولاً بازگشت به سنت پیامبر اکرم (ص) بوده است.

^۲ زندگی ابوحماد غزالی را بنگرید در: عبدالحسین زرین کوب، فراز از مادرسه، عبدالرحیم سروش، قصه ارباب معرفت، ۱/ ۲۱۴ (بوئره تأثیر بلند و عمیق او در مولوی و پرداخت مثنوی)، جلال الدین همایی، غزالی نامه.

^۳ از این تصوف یا عنوان «عرفان جمالی» یاد کرده‌اند (درست یا نادرست) این شیوه در نهایت به روزبهان ختم می‌شود نه مولانا (که تصوف عاشقانه و پیامبرانه شمرده می‌شود).

عاشقانه^۱ با او به اوج ناشناخته ای رسید که هم چنان برای تمام قرون و نسل‌های انسانی یک قلهٔ تسخیر ناپذیر و خاص او ماند.^۲ سه نکته و محور اساسی در سیر عرفان خراسان و بویژه سلوک احمد غزالی وجود دارد که در تبیین و فهم اندیشهٔ او و بویژه تفسیر بحرالمعجبه مدخلیت تام دارد و آن- ه عبارتند از: وعظ، تصوف و عشق. که بدان‌ها بیشتر می‌پردازیم.

۱. وعظ

این واژه نخست در قرآن کریم به کار رفته است^۳ و یکی از طرق سه گانهٔ دعوت شمرده شده است^۴

این تجربه عاشقانه و عمیق از رهگذار قماری است که سبب تیریزی بدو پیشنهاد کرد و از فقه، خطابه، تدریس و شیخ الاسلامی و علوم ظاهری و رسمی و علمی رستنی و عشق و دیوانگی رو نهاد. بنگرید به قمار عاشقانه / ۱-۵۹

^۱ مولانا فرزند سلطان العلماء معروف به بهاء ولد (خطیبی) است که خطیبی (از بدو) بوده است و مولانا خود قبل از ملاقات با شمس (۶۴۲ ق) واعظی چیره دست و از اهالی منبر بوده است که با یک جنبش و انقلاب «نو» شد و «تازه» و «ولادت ثانوی» یافت و جاودانه شد و در قمار کریمانه عشق برنده. و از این رو بیشتر از دیگران به پیامبر اکرم (ص) تقرب یافت چنان که مثنوی او را «پیامبر نامه» خوانده اند پس می‌توانیم بگوییم: واعظانه — پیامبرانه — غارفانه — عاشقانه